

Ірина Горбань
(Львів)

ВНЕСОК ПРОФЕСОРА НАТАЛІ ШУМАДИ В ДОСЛІДЖЕННЯ ФОЛЬКЛОРНОЇ КУЛЬТУРИ БОЛГАРСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ УКРАЇНИ

У статті наведені біографічні дані та визначено основні напрями наукових зацікавлень видатного українського фольклориста Наталі Сергіївни Шумади. Проаналізовано її внесок у дослідження болгарської народнопоетичної творчості, зокрема фольклорної культури болгарської діаспори в Україні. Подано інформацію про науково-дослідницьку, збирацьку, популяризаторську та педагогічну діяльність ученої.

Ключові слова: *Наталя Шумада, фольклор болгар в Україні, етнографічні дослідження.*

In the article are presented biographic data and main areas of scientific interests of prominent Ukrainian folklore researcher Natalia Shumada. Is analysed her contribution to research of Bulgarian national poetic creativity and in particular of folklore of Bulgarians lived in Ukraine. Also is given information about scientist's research, gather, popularize and pedagogic activities.

Keywords: *Natalia Shumada, folklore of Bulgarians lived in Ukraine, ethnographic researches.*

В статье приведены биографические данные и определены основные направления научных интересов выдающегося украинского фольклориста Натальи Сергеевны Шумады. Проанализирован ее вклад в исследование болгарского народнопесенного творчества, в частности фольклорной культуры болгарской диаспоры в Украине. Предоставлена информация о научно-исследовательской, собирательской, популяризаторской и педагогической деятельности ученого.

Ключевые слова: *Наталя Шумада, фольклор болгар в Украине, этнографические исследования.*

У червні 2011 року свій ювілей відсвяткувала відома в Україні та за її межами фольклорист, доктор філологічних наук, професор, багатолітній співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (далі – ІМФЕ), почесний член Товариства філологів Болгарії Наталя Сергіївна Шумада.

Наталя Сергіївна народилася 17 червня 1926 року в с. Ладан на Чернігівщині. Дитячі роки та юність минули у Кам'янці-Подільському. Після закінчення філологічного факультету Київського державного університету ім. Тараса Шевченка працювала вчителькою української мови й літератури у школах Києва і Київської області та редактором республіканського видавництва дитячої літератури «Веселка».

Згодом майже на п'ять десятиліть пов'язала своє життя і наукову діяльність з ІМФЕ, де пройшла шлях від аспірантки до провідного наукового співробітника відділу мистецтва та народної творчості зарубіжних країн.

Серед наукового доробку Наталі Сергіївни – численні монографії, розділи колективних праць, наукові й науково-популярні статті, присвячені проблемам сучасного слов'янського фольклору, історії фольклористики і міжслов'янських фольклористичних взаємин, а також низка оригінальних фольклорних збірників та антологій. Результати її плідної наукової діяльності були висвітлені у численних виступах на регіональних, всеукраїнських і міжнародних конференціях, конгресах та з'їздах славистів.

Одним із пріоритетних напрямів досліджень професора Н. Шумади є українсько-болгарські фольклористичні відносини та болгарська народнопоетична творчість, яку дослідниця розглядає в усій її різноманітності в колі аналогічних фольклорних жанрів інших слов'янських народів. Багато років вона вивчає і фольклорну культуру болгарської громади в Україні, не тільки як науковець, але і як учасник численних експедицій.

Так, у 1970-х роках вона брала участь в експедиціях до сіл Криничне, Коса, Вино-

градівка Болградського району та Свердлово Комінтернівського району Одеської області й села Вільшанка Вільшанського району Кіровоградської області. У програму експедицій входило вивчення традиційної уснопоетичної творчості цих регіонів, насамперед позаобрядової лірики і прозових жанрів, сучасних процесів взаємодії болгарського, українського та російського фольклору, а також ознайомлення з досвідом роботи місцевої художньої самодіяльності. Зібраний польовий матеріал засвідчив побутування народної словесності болгар в обстежених селах та її взаємодію з іншими національними культурами. Учасники експедицій зафіксували збереження народних звичаїв і обрядів та їх використання у художній самодіяльності.

Улітку 1989 року Наталя Сергіївна взяла участь у спільній українсько-болгарській експедиції, яку проводили науковці ІМФЕ та Болгарської Академії наук (з українського боку – А. Єрема та Н. Шумада, з болгарського – наукові співробітники Інституту фольклору БАН Л. Миков і Ф. Бадаланова, а також викладач Благоєвградського педагогічного інституту, лектор Київського державного університету ім. Т. Шевченка К. Дінчев). Під час експедиції були обстежені села Антонівка і Трояни Бердянського району та Маринівка, Зеленівка і Лозоватка Приморського району Запорізької області.

Попри різний стан болгарської фольклорної культури в кожному із цих сіл

учасники експедиції відзначили загалом добре збереження пісенних традицій. Серед зібраних матеріалів чимало описів обрядів і записів народнопоетичних творів. Це – пісні календарного циклу, трапезні, весільні, ліричні і жартівливі пісні, пісні на хоро та короткі романси. Інші жанри фольклору виявили значно нижчий рівень побутування. Зокрема, найменше у репертуарі носіїв збереглися малі фольклорні жанри: прислів'я, приказки та загадки.

Проведена робота сприяла не тільки накопиченню фактичного матеріалу, вивченню процесів, які відбуваються в народнопоетичній творчості, і соціально-історичних обставин, у яких вона розвивається, але й допомогла безпосередньо познайомитися з людьми, що її створюють, їхнім побутом, працею та дозвіллям.

Польові матеріали, зібрані професором Н. Шумадою під час експедицій у болгарські села України, зберігаються в наукових архівних фондах рукописів та фонозаписів ІМФЕ (далі – НАФРФ ІМФЕ) [1]. Значна частина їх увійшла до монографій, розділів колективних праць та окремих статей, опублікованих у періодичних виданнях України і Болгарії, а також були використані у численних доповідях і виступах на різноманітних конференціях, міжнародних з'їздах славистів та конгресах болгаристів.

Так, спостереження, які проводилися на півдні України під час експедицій 1971–1976 років, було узагальнено в колек-

На засіданні відділу фольклору і народної творчості південних і західних слов'ян ІМФЕ. 1987 р. Стоять (зліва направо): А. Єрема, Н. Шумада, М. Гайдай; сидять: Є. Пашенко, В. Юзвенко, М. Стельмах

тивному дослідженні «Інтернаціональне та національне у сучасному слов'янському фольклорі», одним з авторів якого була Н. Шумада [2]. У цій праці розглядається широкий спектр проблем, пов'язаних із закономірностями побутування традиційних жанрів фольклору та змінами, які відбуваються в їхній образно-поетичній системі і функціональній належності.

Незважаючи на деяку заідеологізованість, у монографії висловлено чимало цікавих зауважень, які стосуються народнопоетичної творчості болгар. Зокрема, зазначено, що, крім локальних особливостей, які є переважно в репертуарі, мові, топонімічних назвах та іменах героїв, у пісенності болгарського населення України відбито найтипівші ознаки фольклорного процесу, який відбувається в Болгарії. Водночас фольклорні традиції болгарської спільноти України мають дещо законсервовану форму, яка дала змогу зберегти основні традиційні жанри. Консервації пісенного фольклору болгар саме в старих за походженням жанрах сприяла, на думку науковців, особливість географічного розташування на території України, порівняно нетривалий період їхнього перебування в іноетнічному середовищі та належність до південнослов'янської групи, яка безпосередньо не межувала з автохтонним населенням. Експедиційні записи, зроблені у місцях компактного проживання болгар, засвідчують тенденцію і до згасання окремих традиційних жанрів. Поступово забуваються юнацькі, гайдуцькі і міфологічні пісні, а також пісні на хоро¹.

Зате в молодіжному репертуарі часто звучать ліричні, жартівливі та гумористичні твори.

Крім того, у праці розглядаються зміни, які відбулися у функціональній належності жанрів. Яскравим свідченням цих змін є те, що чимало обрядових пісень, зокрема трапезарських, жнивварських, колядних і лазарських, та пісень на хоро молодь виконує на дозвіллі. Разом із традиційним усним функціонуванням фольклору розвивається його сценічне виконання професійними хоровими капелами й солістами чи колективами художньої самодіяльності, а також новий засіб поширення народних традицій – через радіо, телебачення, пресу, аудіо- та відеозаписи.

Чимало уваги в монографії приділено аналізу музичних особливостей фольк-

лору болгарської діаспори та стильового багатства його виражальних засобів. Детально розповідається про популярні в болгарських селах України музичні інструменти та манеру виконання народних пісень. Зазначається, що в музичному побуті болгарських мешканців України важливу роль відіграє інструментальна музика. Це передусім пов'язано з розмахом народної хореографії, адже ще зовсім недавно в болгарських селах надзвичайно поширені були багатолюдні хоро.

Узагальнивши результати проведених спостережень, автори доходять висновку, що народна поезія слов'янського населення України, зокрема болгар, «приспосовуючись до нових обставин, живе й розвивається, відбувається лише переакцентування ролі й значення окремих жанрів: поряд з обмеженням продуктивності одних активізуються інші» [2, с. 29]. У частині репертуару виразно відчувається зв'язок з фольклором сусідніх поселень (українських, молдавських та ін.).

Цінним додатком до монографії є публікація зразків народнопоетичної творчості слов'янських спільнот України, у тому числі болгарських пісень, у яких повністю відтворено особливості їхнього звучання в устах виконавців [2, с. 203–215].

Сучасні форми й умови побутування народної словесності болгарського населення України та тенденції її розвитку в інонаціональному оточенні професор Н. Шумада розглядає і в інших працях. Аналізові цієї проблематики вона, зокрема, присвятила доповіді на Міжнародних конгресах болгаристів, що проходили в Софії в 1981 і 1988 роках [3; 4]. Вказуючи на цикли, у межах яких побутують пісні тих чи інших жанрів, Наталя Сергіївна зауважує, що реальна роль і зміст фольклорних циклів, успадкованих болгарськими переселенцями, значно змінилися. Найактивніше, на її думку, використовуються гумористичні твори, сімейно-обрядова лірика, балади та пісні-хроніки. В умовах розпаду циклів і спорадичного існування деяких обрядів домінуючою стає їхня естетична функція. Але незважаючи на це, наголошує Н. Шумада, «народні пісні продовжують залишатися цінним надбанням і частиною духовної культури болгарського населення в Україні, функціонуючи як в традиційних, так і видозмінених формах» [4, с. 497].

Свої спостереження щодо народнопоетичної творчості болгарської діаспори Наталя Сергіївна узагальнила у виступі «Болгарський фольклор в умовах інонаціонального оточення» на Другій всесоюзній конференції з болгаристики, яка відбулася в лютому 1991 року в Харкові [5]. Дослідниця, зокрема, наголосила, що «тривале перебування в інонаціональному середовищі, хоч і близькому за мовою, звичаями, народним мистецтвом, створило своєрідні умови, за яких окремі форми, види і жанри фольклору не тільки збереглися, але в окремих випадках виявилися стійкішими і життєздатнішими, ніж у метрополії» [5, с. 142].

Цю тезу Н. Шумада розвинула в праці, опублікованій на сторінках «Болгарського щорічника» [6]. У ній акценти зроблено на двох характерних тенденціях сучасного функціонування народнопоетичної творчості болгарської діаспори: краще її збереження, ніж у метрополії, що пояснюється насамперед умовами відносно замкнутого культурного простору, та жанрові і текстуальні трансформації, іномовні лексичні вкраплення, викликані загальнофольклорними процесами, а також впливом інокультурного оточення.

Детальніше проблем консервації і модифікації народної словесності болгар в Україні Наталя Сергіївна торкнулася у своєму виступі на засіданні круглого столу «Болгари в Україні: в пошуках національної ідентичності (минуле і сучасність)» [7], який відбувся в рамках підготовки до XII Міжнародного з'їзду славистів. Цей науковий форум проходив 27–28 травня 1998 року в Києві в приміщенні Посольства Республіки Болгарія і, за словами заступника Голови Агенції болгар за кордоном М. Жабинського, став «однією з найважливіших ініціатив з проблем болгарської діаспори в 1998 р.» [8].

Значний інтерес професор Н. Шумада виявляє і до вивчення сучасного побутування серед болгарського населення України окремих фольклорних жанрів. Так, особливості функціонування в болгарській діаспорі епічних творів вона розглядає у розвідці «Фольклорна культура болгар, що живуть в Україні» [6]. У ній, дослідниця підкреслює добру збереженість найдавнішої епічної пісенності та зміни, які сталися в манері її виконання.

Цю проблему Н. Шумада аналізує і в статті «Історична доля та народна творчість болгарської діаспори в Україні», написаній у співавторстві з Я. Конєвою [9]. Ця праця ґрунтується на матеріалі, зібраному ними під час багаторічних польових досліджень у місцях компактного та змішаного проживання болгар. Розглядаючи зміни, яких зазнали твори юнацького епосу, учені зазначають, що вони набувають рис баладних та родинно-побутових пісень. Але найпліднішим щодо з'ясування механізмів забезпечення цілісності та ідентичності болгарської діаспори, на їхню думку, є вивчення гайдуцького епосу. Як засвідчують фольклорні записи, зроблені на початку ХХ ст., гайдуцькі пісні були надзвичайно популярними серед болгарського населення півдня України. Та це й не дивно: тоді це ще була жива історія. Через гайдуків, які ходили походом у Болгарію і Туреччину, підтримувався безпосередній зв'язок з покинутою Батьківщиною. Це мало важливе значення для гайдуцьких пісень та їх збереження, адже вони відображали надії болгар-переселенців на визволення рідної країни. Крім того, болгарські гайдуцькі пісні як логічне продовження героїчного епосу давнішого періоду є якісно новим етапом у розвитку народної творчості болгарського народу зі специфічними, лише цьому жанру притаманними особливостями. Автори статті розподіляють гайдуцькі пісні за видами фольклорного історизму на кілька блоків жанрових різновидів – від найдавніших пісень, де гайдук з'являється як епічний супротивник юнака, до пісень, у яких образ героя-гайдука починає трансформуватися в образ героя-розбійника.

Аналізуючи особливості сучасного функціонування епічних творів у болгарських селах півдня України, дослідниці відзначають нівелювання специфічних рис гайдуцьких пісень, які поступово зливаються з піснями іншого типу, відомими як субатські (субаські)², та детально характеризують умови їхнього побутування й манеру виконання. Автори статті підкреслюють, що довгі епічні пісні із часом розпадаються на частини, які починають виконуватись як незалежні твори. На завершення, Н. Шумада та Я. Конєва подають сюжети історичних пісень, популярних у болгарській діаспорі.

Щодо обрядового фольклору болгарської діаспори в Україні то професор Н. Шумада зауважує, що фольклорні носії й донині згадують пісні у зв'язку з їхніми функціями, тобто в контексті певних циклів, хоча «під впливом різних факторів – історичних, соціальних, психологічних і естетичних – реальна роль і зміст циклів зазнали значних змін» [6, с. 260].

У контексті обрядового дійства тепер рідко виконують календарно-обрядові пісні: де-не-де ще збереглися залишки обрядів, під час яких можна почути в живому побутуванні колядні пісні з благословіями; пісні-пеperуди³; пісні, які супроводжують ворожіння на перснях, і лазарські пісні⁴. Чимало творів, які звучать поза обрядом, втратили прикмети обрядовості й поповнили необрядову сімейно-побутову чи любовну лірику. За спостереженням ученої, найкраще збереглися ті календарно-обрядові пісні, які охоплюють широке коло людських стосунків, а не тільки коментують обрядову дію чи трудові процеси, що втратили свою актуальність. У сімейно-обрядовій пісенності досить активно використовується весільний репертуар, але строга послідовність пісень, як і самого обряду, порушена. Найчастіше весільні мотиви звучать в інструментальному виконанні.

Та незважаючи на зміни, які відбуваються з піснями внаслідок їх відриву від обрядового дійства і переходу в інші розряди, «цей шар народної творчості зберігає основні контури змісту обрядової системи та мелодій обрядового фольклору, тобто залишаються прикмети, за якими можливе жанрове групування» [6].

Одночасно з науковими дослідженнями Наталя Сергіївна провадить роботу з популяризації народної словесності болгар, включаючи окремі болгарські твори як в оригіналі, так і у власному перекладі до своїх наукових праць. Так, у колективній монографії «Інтернаціональне та національне у сучасному слов'янському фольклорі» було опубліковано тексти болгарських пісень, що нині побутують у селах Запорізької, Кіровоградської й Одеської областей. Серед них – три весільні пісні, зафіксовані Н. Шумадою у 1976 році [2, с. 203–215]. Десять пісень різних жанрів, записаних під час експедицій до с. Свердлово Комінтернівського району (1975) та сіл Криничне (1973) і Городне

(1993) Болградського району Одеської області, подано у спільній праці Н. Шумади та Я. Конєвої, присвяченій історичній долі і народній творчості болгарської діаспори в Україні [9, с. 40–44]. Ще 16 болгарських народних пісень у перекладі Н. Шумади з'явилися у другому томі «Болгарського щорічника», разом з її статтею, присвяченою фольклорній культурі болгарського населення України [6, с. 266–273].

Активну участь професор Н. Шумада взяла в підготовці фундаментального двотомного збірника «Народните песни на българите от Украйна и Молдавия РСР» (спільне видання Інституту музики БАН та ІМФЕ) [10]. Ця праця стала новим кроком у комплексному дослідженні і публікації фольклору болгарського населення України. У ній подано глибокий ідейно-тематичний аналіз пісенної творчості (колекція містить 2285 пісень та 258 інструментальних мелодій), наведено широкі порівняння та розглянуто музичні особливості пісень і характер їхнього виконання. Упорядкування текстів і мелодій, їх розшифрування та коментарі належать видатному болгарському фольклористові-музикознавцю Н. Кауфманові. Н. Шумада разом з болгарським ученим Т. Живковим була відповідальним редактором і автором передмови цього видання.

Вивчаючи поетичну творчість болгарської громади України, Наталя Сергіївна залучила до роботи над цією проблематикою і своїх аспірантів. Під її науковим керівництвом було здійснено цілісне синтетичне дослідження пісенних жанрів фольклору болгар України в кандидатській дисертації Я. Конєвої [11], висвітлено основні аспекти діяльності українських учених у галузі болгарської народнопоетичної творчості та підсумовано їхній внесок у вивчення фольклорної культури болгарської спільноти України в кандидатській дисертації І. Горбань [12], проаналізовано семантику болгарської весільної поезії як символічно обрядової системи в кандидатській дисертації Н. Задорожнюк [13].

Саме Н. Задорожнюк у 1996 році стала автором ювілейної статті про професора Н. Шумаду, у якій, зокрема, зазначила: «Я вдячна долі за те, що вона подарувала мені знайомство з прекрасною, гідною подиву людиною, – Наталією Шумадою, життя і творчість якої можуть породжу-

вати тільки велику повагу і захоплення. Вона є людиною з величезним внутрішнім світом, благородною душею, уважним, доброзичливим ставленням до людей. Наталя Сергіївна неординарна особистість зі своїм власним оригінальним світосприйняттям» [14].

Завершити свою публікацію хочу тими самими словами – я вдячна долі за те, що вона подарувала мені знайомство з прекрасною людиною – професором Наталією Шумадою.

Література

1. Села Криничне, Коса, Виноградівка Болградського р-ну Одеської обл. 1973 р. // НАФРФ ІМФЕ. – Ф. 14–5, спр. 431/2; Села Криничне, Коса, Виноградівка Болградського р-ну Одеської обл. 1973 р. Магнітофонні плівки // НАФРФ ІМФЕ. – Ф. 14–10, спр. 1292–1299; Село Вільшанка Вільшанського р-ну Кіровоградської обл. 1976 р. // НАФРФ ІМФЕ. – Ф. 14–5, спр. 444; Село Вільшанка Вільшанського р-ну Кіровоградської обл. 1976 р. Магнітофонні плівки // НАФРФ ІМФЕ. – Ф. 14–10, спр. 1411–1413; Село Свердлово Комінтернівського р-ну Одеської обл. 1975 р. // НАФРФ ІМФЕ. – Ф. 14–5, спр. 438; Село Свердлово Комінтернівського р-ну Одеської обл. 1975 р. Магнітофонні плівки // НАФРФ ІМФЕ. – Ф. 14–10, спр. 1371.

2. Інтернаціональне та національне в сучасному слов'янському фольклорі / В. А. Юзвенко, М. М. Гайдай, Н. С. Шумада, Ю. З. Круть / під ред. В. А. Юзвенко. – К. : Наукова думка, 1977.

3. Шумада Н. История и современное состояние изучения фольклора болгарского населения в СССР // Българската култура и взаимодействието и със световната култура: Първи международен конгрес по българистика. София, 23 май. – 3 юни 1981. Доклади : в 3 т. – София : Изд-во на БАН, 1983. – Т. 2. – С. 151–159.

4. Шумада Н. С. Жанровый состав и особенности функционирования песенного фольклора болгарского населения в СССР // Втори Международен конгрес по българистика. София, 23 май. – 3 юни 1986 г. Доклади : в 23 т. – София : Изд-во на БАН, 1988. – Т. 15. – С. 493–498.

5. Шумада Н. С. Болгарський фольклор в умовах інонаціонального оточення // Бол-

гаристика в системе общественных наук: опыт, уроки, перспективы / тезисы докладов и сообщений Второй всесоюзной конференции по болгаристике (II Дриновских чтений). – Х., 1991. – С. 141–142.

6. Шумада Н. С. Фольклорна культура болгар, що живуть в Україні (історія дослідження і сучасний стан) // Болгарський щорічник. – 1996. – Т. 2. – С. 252–275.

7. Шумада Н. С. Проблема консервації і модифікації болгарського фольклору в Україні // Матеріали міжнародного круглого столу «Болгари в Україні: в пошуках національної ідентичності (минуле і сучасність)». – К., 1998. – С. 49–54.

8. Приветствие заместителя Председателя Агентства болгар за рубежом М. Жабинского организаторам и участникам международного круглого стола «Болгары Украины: в поиске своей идентичности» // Там само. – С. 4.

9. Конєва Я. П., Шумада Н. С. Исторична доля та народна творчість болгарської діаспори в Україні // Під одним небом. Фольклор етносів України. – К. : Головна спец. ред. літератури мовами нац. меншин України, 1996. – С. 26–44.

10. Кауфман Н. Народни песни на българите от Украинска и Молдавска ССР : в 2 т. – София, 1982.

11. Конєва Я. П. Народнопесенная культура болгарской диаспоры в Украине : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.01.09. – К., 1992.

12. Горбань І. П. Дослідження фольклору і фольклористики болгар в українській науці : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.09. – К., 2000.

13. Задорожнюк Н. І. Семантика символічно-обрядової системи болгарської весільної поезії : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.09. – К., 1994.

14. Задорожнюк Н. Живота и творчествово и пораждат огромно уважение // Роден край. – 1996. – 25 май.

Примітки

¹ Хоро – болгарський народний танець.

² Собат (субаш) – банкет.

³ Пісні-пеперуди, пеперудні пісні (болг. – песни на пеперуда) – пісні, що їх виконують влітку під час ритуалу викликання дощу.

⁴ Лазарські пісні (болг. – лазарски песни) – обрядові пісні, що звучать у вербну суботу.